

Új lehetőségek – digitalizálás a Veszprémi Főegyházmegyei Levéltárban

A veszprémi főegyházmegye kis levéltára immár tizenhárom éves kapcsolatban áll az ICARUS nemzetközi levéltári szervezettel a Monasterium projekt révén. Bár az utóbbi 7-8 évben az interakció a minimumra csökkent, az utóbbi, 2017. év fejleményei lehetővé tették a meglazult kapcsolat szorosabbra fűzését. Jelen előadás elsősorban a kapcsolatfelvételt szolgálja, és egyúttal szeretné felhívni a figyelmet digitalizálási programunkra és annak lehetséges horvát és osztrák vonatkozásaira.

I. Egyházmegyetörténet

A Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár Magyarország egyik legrégebbi egyházmegyéjének levéltárát őrzi. A középkori magyar királyság megalapítása Szent István király (1000–1038) nevéhez fűződik, és uralkodása alatt történt meg a keresztény egyházszervezet kiépítése. A veszprémi püspökség 1009-ben már biztosan létezett: Szent István király ekkor kibocsátott adománylevele levéltárunk legrégebbi dokumentuma.

A veszprémi püspökök fontos szerepet töltek be a mindenkor uralkodók életében: a veszprémi egyházfő „hivatalból” a királyné kancellárja volt, és gyakran a királyi alkancellári funkciót is betöltötte, leginkább az Árpádok korában. Ezen kívül a királyné koronázásának joga is őt illette: szimbolikus, hogy Boldog Gizella királyné, Szent István király felesége látta el felszereléssel azt a püspöki székesegyházat, melynek püspöke az utolsó magyar királynét, Isten Szolgálóját Bourbon Pármai Zitát koronázta 1916-ban. Emellett világi hatalommal is rendelkezett: Veszprém vármegye főispánjának hivatalát is betöltötte a 1773-ig, a középkorban várnagyai sok esetben a vármegye szolgabírái voltak.

Egyházi joghatósága a Dunakanyartól a Dráváig, a Dunántúl középső sávján húzódott végig, és mintegy 600 plébániát foglalt magában a 16. század közepi török hódítás előtt. Az oszmánok után a 18. században sor került a nagy kiterjedésű egyházmegye első felosztására: 1777-ben teljesen területéből hozta létre Mária Terézia királynő a székesfehérvári, illetve nyugati végeiből és a győri püspökség területéből a szombathelyi püspökséget. E keretek változatlanok maradtak a 20. század végéig, még a magyar állam határait átrendező első világháború utáni békék sem hagytak rajta nyomot.

1993-ban azonban a magyar egyházmegyéik határainak rendezésekor a Balatonról délre eső területeiből II. János Pál pápa létrehozta a kaposvári püspökséget, Veszprémet pedig egyúttal érseki rangra emelte. Veszprém így Magyarország 12 egyházmegyéje közül a 4. érsekség.

Jelenleg mintegy 1,5 megyére terjed ki területe, ahol kb. 350.000 hívő lakik 180 plébánián. (Ezekben azonban csak mintegy 100 plébános teljesít szolgálatot.)

II. Intézménytörténet

Az egyházmegye levéltára egyidősnek tekinthető a püspökséggel. A veszprémi várhegyen ezer éve őrzi a püspökség saját iratait; emellett pedig a székeskáptalan hiteleshelyként, a mai közjegyzői hivatal előzményeként közhitelű okleveleket bocsátott ki, és más birtokosok dokumentumait is megőrizte. A levéltár helye a középkorban hagyományosan a székesegyház volt. A veszprémi püspöki székesegyház a középkorban többször barbár pusztítás (1276) vagy tűzvész (1381) áldozatául esett, ezért a levéltárban elhelyezett dokumentumok is megtizedelődtek. A török veszély közeledtével a két levéltár sorsa földrajzilag is elvált egymástól. 1544-ben a püspök archívumát másik várába, Sümegre költöztette, míg a káptalan ugyanekkor Sopronban helyezte el levéltárát.

Az 1628-ban visszaállított káptalan 1630-tól hiteleshelyi tevékenységét is felújította, amiről a hiteleshelyi levéltár legkorábbi felvallási jegyzőkönyve tanúskodik. A testület archívuma ekkor ismét a székesegyházban nyert elhelyezést, amíg a 20. század elején a barokk veszprémi székesegyház neoromán stílusban történő átépítése miatt újból szükségessé vált a levéltár költöztetése. Több várbeli kanonoki ház és a várban található ferences kolostor adott otthont az iratoknak, majd a rendszerváltozással a püspöki palotába került, ahol azokat jelenleg is őrzik.

A püspöki levéltár csak a 18. század közepén került vissza Veszprémbe. Padányi püspök révén ekkor nagy lendületet vett az egyházmegye megújulása, s természetes volt, hogy a főpásztor korábbi székhelyére költözzön vissza – hivatalával és levéltárával együtt. Nagyobb léptékű változás az irategyüttesben 1777-ben történt, amikor a szombathelyi és székesfehérvári püspökségek létrehozásukkor az őket érintő okmányok egy részét megkapták a veszprémi püspökségtől. Kisebb károk érték még az archívumot a második világháború végén a katonai beszállások miatt.

1951-ben az egyházi levéltárakat állományvédelmi szempontokra hivatkozva a megyei levéltárakkal közös kezelésbe vonták, s a raktárakba ezt követően csak az állam és az egyház képviselőinek együttes jelenlétében lehetett bejutni. Ez a szisztéma szerencsére csak 1957-ig működött, de annyi pozitívuma volt, hogy országosan egységes szempontok alapján készült ekkor leírás a püspöki (és a káptalani magánlevéltári) iratállományról. Az 1969. évi 27. tvr. szaklevéltárrá nyilvánította az egyházi levéltárakat, majd az újabb jogszabályi változás, az 1995. évi LXVI. tv. alapján az egyházi levéltárak *nyilvános magánlevéltárakká* lettek.

A püspöki levéltárosokról 1807-től rendelkezünk adatokkal. Kezdetben a tisztséget a püspöki aula új munkatársai, frissen felszentelt, fiatal papok látták el, amely hivatali karrierjük első állomása volt. A 20. század elejétől a levéltárosság időtartama meghosszabbodott, és szakmai szempontok is előtérbe kerültek a hivatal betöltésénél. Főállású, szakirányú egyetemi végzettségű civil levéltáros kinevezésére először 2002-ben került sor, amely új lendületet adott az intézmény működésének.

III. A levéltár profilja

Az archívum jelentőségét egyedülálló középkori oklevélgyűjteménye (I.) adja. A középkori magyar királyság területéről mintegy kétszázezer középkori oklevelet tartanak nyilván: az 1526. augusztus 29., a mohácsi csata napját megelőzően született dokumentumokat nevezik így. Ennek több mint a felét a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára őrzi Budapesten, ezt követi az esztergomi Prímási, illetve a Pannonhalmi Bencés Főapátsági Levéltár. A negyedik legtöbb középkori oklevéllel, körülbelül 1900 darab Veszprémben maradt fenn. Ez az oklevelek sajátosságai, a bennük található átírt dokumentumok miatt ténylegesen 3300 itemet jelent. Ezek zömében birtokjogi jellegű iratok (adomány, csere, vásárlás), de két székesegyházi kincsjegyzék (benne könyvleltárral), egy 14. századi levéltári jegyzék, egy, a kanonoki jövedelemfelosztásokat 3 évtizeden keresztül megőrkítő kötet, illetve a királynékoronázás jogára vonatkozó uralkodói és pápai döntések találhatóak meg.

A 18. századtól kezdődően már az egyházkormányzati természetű iratok vannak többségben. Ezek két nagyobb tematikus egységre bonthatók: egyrészt a vidéki plébániák története (II.) ismerhető meg az azok szervezésére vonatkozó dokumentumokból, az egyházlátogatási jegyzőkönyvekből és javadalomösszeírásokból, másrészt a központi püspöki aula működését megőrkítő iratok, amelyből intézménytörténet és személyi karrier/életút-történetek ismerhetők meg (III.).

A levéltár fontos és leginkább kutatott állománya az egyházi anyakönyvek (IV.). Ezek is két nagyobb egységre bonthatók. A Magyar Királyság területén 1895-ben vezették be a polgári anyakönyvezést: eddig az időpontig a felekezeti anyakönyvek tekinthetők közhitelű iratoknak. Bár ezek az egyes plébániák levéltárának részét képezik, intézményünk átveszi ezeket igény esetén a kutatói igényeket megnövekedett adminisztratív terheik miatt ellátni nem tudó plébánosoktól. Ezek az eredeti anyakönyvek zömében a 18. század második felétől kezdődnek, de vannak köteteink a 17. század közepéről is. Az anyakönyvek másik csoportját az 1895-ös polgári anyakönyvezés után a plébániákon készült anyakönyvi másodpéldányok jelentik. Ezek a püspökség tulajdonát képező magánokiratok, amelyek bár tartalmukban

jórészt megegyeznek a polgári anyakönyvekkel, de más jogi szabályozásuk miatt, de a személyes adatvédelem szempontjait betartva ezek – ellentétben az állami levéltárak közokirataival – kutathatók.

Levéltárunk ezen kívül különböző gyűjteményeknek (papi személyi lapok, gyászjelentések, fényképek) és papi irathagyatékoknak biztosít helyet. Ahogy fentebb már esett szó róla az anyakönyvek kapcsán: gyűjtőlevéltárként az egyházmegye valamennyi intézményének, így a plébániáknak, általános és középiskoláknak, szociális és kulturális intézményeinek iratanyagát is őrizzük.

IV. Digitalizálás a levéltárban

Felmerül a kérdés, hogy mit tekintünk digitalizálásnak, digitális jelenlétnek? Meglátásom szerint ennek három, egymásra épülő és egymással kölcsönhatásban álló eleme van: 1) levéltári honlapon a régi, kéziratos vagy nyomtatott formában lévő levéltári segédletek közzététele; 2) levéltári dokumentumok digitális fényképeinek közzététele és 3) levéltári dokumentumokra – adataikra vagy online elérhető változatukra – alapuló adatbázisépítés. Szerencsés esetben a digitalizálásnak ezek az egymást követő lépései, azonban a kis létszámú, sokszor forrás- és munkaerőhiányos helyzetben lévő, ráadásul egyházi fenntartásban működő intézmények esetében, ahol figyelembe kell venni a fenntartó sajátos lelki és adatvédelmi igényeit, a sorrendiség nem mindig tartható be.

Levéltárunkban a digitalizálás 2005-ben vette kezdetét, rögtön a második lépcsővel. Ekkor a Monasterium.net kezdeményezésére sor került középkori okleveleink digitális fényképezésére, s nem sokkal később a Monasterium oldalán történő közzétételére. (Ekkor még levéltári honlapunk sem volt.) Az oklevelek digitális közzétételét néhány évvel később, 2009-ben a Magyar Országos Levéltár is megtette, ahol Veszprém esetében például a Monasterium fényképei kerültek felhasználásra. Mit sem ér azonban a fotók közlése, ha nincs hozzá kapcsolódó szolgáltatás a dokumentumok metaadatairól. Veszprémben az 1980-as évek elején vették utoljára revízió alá az okleveleket, amelyeket később a MOL kiegészített az átírt oklevelek saját nyilvántartásukban megtalálható adataival – majd ezt ellenőrzésre és kiegészítésre megkaptuk mi is. Bár a munka elvégzése megtörtént, az online felületeken továbbra is az oklevelek 15-20%-t érintő dátumbeli eltéréseket, vagy akár darabszintű eltéréseket mutató korábbi metaadatok érhetőek el. A lassan másfél évtizedes történet eredményeképp saját excel-táblázatunkban érhetőek el a legaktuálisabb metaadatok az oklevelekre vonatkozóan.

A kalocsai érseki és győri püspöki levéltárak kezdeményezésére ekkor már javában folyt az (1895 előtti) eredeti plébániai anyakönyvek digitalizálása. Ehhez a kezdeményezéshez kívántunk mi is csatlakozni, azonban ennek alapvető feltétele lett volna egy működőképes honlap üzembe helyezése. Így az a helyzet állt elő, hogy előbb voltak anyakönyvi fényképeink, mint az azokat megjeleníteni képes honlapunk. Mindazonáltal statikus, hírportál jellegű honlappal legalább rendelkezünk, ahol fondjegyzékünket – ennek revíziója 2013-ban ért véget – és kéziratot vagy újonnan, már szövegszerkesztővel készült segédleteinket közzé tudtuk tenni.

Visszakanyarodva az anyakönyvekhez: 2017 januárja óta statikus régi honlapunkat egy jóval dinamikusabb, nagyobb mennyiségű adatot és fényképet használó, illetve egyidejűleg lényegesen nagyobb számú kutató egyidejű kiszolgálására alkalmas honlapra tudtuk lecserélni. Ismét csak jellemző: az online adatszolgáltatásra alkalmas felület kialakítását a kalocsai és győri szolgáltatást üzembe helyező és felügyelő informatikus bevonásával oldottuk meg – ahogy egyébként a magyarországi bencés és jezsuita rendek központi levéltárai is tették. (Az egyházi levéltárak közös projektje volt a második világháború lezárásának 70. évfordulójához kapcsolódóan a front átvonulás szomorú mementójaként a polgári áldozatoknak emléket állító matricula.hu honlap. Itt az 1944-1945-ös esztendőkhöz egyházi anyakönyveinek halotti bejegyzéseit tettük közzé.)

(Nem lehet nem tudomásul venni azt, hogy a mormon egyház folyamatosan teszik közzé az 1960-as-1970-es években a magyarországi egyházak hozzájárulása nélkül, anyakönyveikről parancsszóra készített mikrofilmek digitalizált változatát. Sőt, az utóbbi évben megkezdődött az indexált adatok közzététele, vagyis az anyakönyvi bejegyzésekről készített fényképeken szereplő adatok kigyűjtése és kereshető adatbázisba való illesztése. Ezzel tulajdonképpen párhuzamos szolgáltatás jött létre a familysearch.org honlap és a hazai egyházi levéltárak között, ahol a különbséget az jelenti, hogy nálunk az eredeti anyakönyvekről készült színes felvételek kutathatók – egyelőre keresési funkció nélkül.)

Ezzel eljutottunk az indexálás kérdéséig. Következő lépésként ugyanis joggal várhatják el a kutatók, hogy a jobb minőségű fényképeink mellé valamilyen keresési funkciót is csatoljunk. Nyilvánvaló, hogy egy néhány személyes kis intézmény nem tud versenyezni a mormon oldal ideológiai megfontolásokból kimeríthetetlennek tűnő emberi erőforrásaival. Az is egyértelmű, hogy anyanyelvi kutatók esetében a olvasási problémák jóval kisebb mértékűek, mint a mikrofilmekről készített, nem anyanyelvi és tömeges indexálást végzőknél, illetve motivációik és ebből adódó tökéletességre való törekvésük és eltérő. Esetünkben tehát az indexálás olyan civilek bevonásával történik, akik valamilyen egyéni motiváció folytán

már készítették és készítik az anyakönyvekről adatbázisokat. Ezek jellemzően excel táblában történnek, összekapcsolásuk 8 plébánia esetében már csak informatikai feladat.

E-kutatás oldalunkon a kutatói igényeknek megfelelően az anyakönyveken túl más levéltári sorozatokat is közzétettünk és továbbiakat is tervezünk publikálni. A plébániák történetéhez kapcsolódóan elérhető állományok az egyházlátogatási anyakönyvek, illetve Pfeiffer János kanonok plébániatörténeti feljegyzései. A központi aula működését mutatják be a püspöki körlevelek, illetve az Egyházmegyei Hatóság iktatókönyvei. (Ez utóbbi esetben aktákat nem tettünk közzé, csak az azokhoz tartozó mutatókat. Az érdeklődők így már otthonról el tudják dönteni, egy adott témában érdemes-e levéltárunkat felkeresni, illetve amennyiben megírják, mely aktákat kívánják kutatni, érkezésükre elő tudjuk készíteni azokat, s nem töltenek fél-egy napokat azok kikeresésével. Ebben az értelemben itt levéltári segédlet közzétételéről van szó.)

Ezzel meg is értük a digitalizálás utolsó lépcsőjéhez: az adatbázis-építéshez. Olyan adatbázis építést gondoltuk elsődlegesnek, amelyhez nagy mennyiségben állnak rendelkezésre azonos típusú adatok. Választásunk az egyházi szematizmusra vagy egyházi történeti névtárra épülő adatbázisra, egy olyan speciális forráscsoportra esett, amely korábban elsősorban nyomtatott formában jelent meg több-kevesebb rendszerességgel. Ezek a névtárak tartalmazzák az egyházmegye aktuális egyházi közigazgatási beosztását (főesperesség – esperesség – plébánia – filia szinten), az egyházmegyében különféle szolgálatokat ellátó papi személyek adatait, továbbá minden olyan adatot, amely az egyházmegye mint szervezet működését írják le.

A 21. század technikai lehetőségei lehetővé teszik azt, hogy ezek az adatok ne csupán egy adott pillanat jellemzőit mutassák, hanem történeti kontextusba helyezve a létrehozott adatbázisok révén folyamatokat láttassanak: az egy-egy plébánián valaha szolgálatot teljesítők nevei, az egyes személyek egyházi pályafutása, továbbá a központi aulai hivatalok munkatársai, azok előmenetele és feladataik, a székeskáptalan személyi összetétele, az egyházmegye központi intézményei, a püspökség területén található, egyházi fenntartásban működő (nép-) iskolák is néhány kattintással megtekinthetők legyenek.